

Maja Korolija

Relacija nauke i političke ideologije na primerima iz oblasti nauke i obrazovanja u odnosima SSSR i FNRJ

Apstrakt Namera nam je da sagledamo pitanje odnosa nauke i političke ideologije na primeru dinamike odnosa FNRJ i SSSR, odnosno njihovih naučnih politika. U tom smislu analiziraćemo istoriju saradnje, te praktične posledice prekida 1948. godine na obrazovni i naučni sistem FNRJ, sa osvrtom na ekonomsko-političku transformaciju u kontekstu hladnog rata. Prikazaćemo kako je u naučno-obrazovnom polju u FNRJ takođe započeta transformacija u skladu sa liberalnim zaokretom, koji je u ideološkom smislu društvo vodio u novu vladajuću paradigmu – Titoizam. U odnosu na dotadašnju marksističko-lenjinističku poziciju, zbog koje se Jugoslavija i u pitanju naučne politike i organizacije nauke ugledala na SSSR, fokus se sa teze o potrebi preplitanja nauke i društvenih potreba sada pomerio na ideju o naučnoj „suverenosti“. Opipljive posledice upliva ovih liberalnih ideoloških elemenata u nauku i obrazovni sistem bile su udaljavanje od društvenih problema i atomizacija u naučnoj organizaciji, a na obrazovnom planu, između ostalog, i smanjenje procenta opismenjenih. Analizirajući naučno-obrazovnu društvenu poziciju u kontekstu ovih političkih promena, nameće se zaključak da je ovo polje, baš kao i ostala društvena polja, u manjoj ili većoj meri bilo određeno tržišnim potrebama.

Ključne reči: Nauka, naučna politika, politička ideologija, Jugoslovenski akademski savet, FNRJ, SSSR

1160

Saradnja FNRJ i SSSR

Četrdesete godine važe za najdramatičniju dekadu dvadesetog veka. Njihov početak obeležen je Drugim svetskim ratom, a kraj otpočinjanjem hladnog rata, koji se nastavio sledećih četrdeset godina. Nauka, baš kao i ostale intelektualne delatnosti, bila je „pogođena“ ovim ratovima, u kojima je i sama igrala važnu ulogu.

Njena postignuća – radar, antibiotici, računari, kao i novi sintetički materijali – imala su vrlo uočljiv doprinos u savezničkoj pobedi. Nauka je regrutovana u vojnu službu i postala je državni prioritet, naučne institucije i osoblje su se značajno umnožavale, koristeći velik deo nacionalnih resursa i ljudskih snaga. Drugi svetski rat je zvršio transformaciju nauke koja je započeta pri smeni vekova: Velika nauka je sada bila u potpunosti rođena. (Krementsov 1997: 94)

Proizvodnja atomske bombe je značajno doprinela uočavanju relevantnosti nauke u političkoj borbi. Ona tada postaje od ključnog značaja za bezbednost

država. Zahvaljujući tome tokom hladnog rata nauka je predstavljala moćno oružje u obračunu SSSR-a i SAD-a, odnosno tzv. istočnog i zapadnog bloka. Uloga koju je nauka igrala u tom kontekstu uticala je na to da se naučne aktivnosti širom sveta posmatraju u novom političkom svetlu (Krementsov 1997). Drugim rečima nauka je, baš kao što ju je i Marks (Karl Marx) video, imala ulogu „istorijski dinamične i revolucionarne sile u društvu“ (Marks prema Bernal 1952: 47).

Nakon Drugog svetskog rata, usled ovog shvatanja društvenog i političkog značaja nauke, u Jugoslaviji je pokrenut ubrzan naučni razvoj, pre svega oslojnen na pomoć SSSR-a. U tom periodu Jugoslavija je država još uvek u fazi formiranja i postavljanja jasnog okvira marksističko-lenjinističkog ideološkog sistema. U oblasti nauke i obrazovanja zaživela su brojna gostovanja uglednih predavača iz Sovjetskog Saveza, kao i odlazak jugoslovenskih studenata i stručnjaka na studiranje i usavršavanje u SSSR. U pitanju je bio jedan od načina stvarnog pospešivanja razvoja nauke na ovim prostorima, ali i instrument širenja sovjetske hegemonije.

1161

Taj vid saradnje odvijao se u okviru intenzivne kulturne i prosvetne saradnje i negovan je paralelno sa vojnim, spoljopolitičkim, međupartijskim, ideološkim i ekonomskim vezama novih jugoslovenskih vlasti sa Sovjetskim Savezom tokom posleratnih godina. (Bondžić 2010:1)

U vreme kada pada početak hladnog rata, odnosno sukob između kapitalističkih i državno-socijalističkih sistema, čiji su najreprezentativniji predstavnici bili Sjedinjene Američke Države i Sovjetski Savez, jugoslovenski komunisti su, u skladu sa svojim proklamovanim ideološkim pozicijama, ulogu nauke u Sovjetskom Savezu smatrali progresivnijom od one u kapitalističkim društvima.

Svemu tome treba dodati još i jednu gorostasnu činjenicu, koja se mogla ostvariti samo u zemlji socijalizma. To je puna, stvarna demokratizacija nauke. Nauka nije više svojina samo jedne odabrane intelektualne elite. Ona je izišla izvan zidova instituta i laboratorija i sišla u mase, da bi postala svojina miliona. ... U društvu sebičnjaka nauka će uvijek biti zloupotrebjavana u sebične ciljeve. Nauku u službi najširih slojeva radnog naroda, nastalu iz potreba cijele zajednice i pristupačnu svima, jednom riječju – demokratsku nauku, može da ima samo ono društvo u kome se teži dobru najširih slojeva, napretku zajednice, jednom riječju – demokratsko društvo. (Gligić 1946: 7–10)

Među institucijama i organizacijama koje su učestvovala u sprovođenju ovakve politike u nauci su bili i Komitet za školu i nauku Vlade FNRJ, Komitet za kulturu i umetnost Vlade FNRJ, Narodni front Jugoslavije, Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije, Antifašistički front žena (AFŽ), Društvo za kulturnu saradnju Jugoslavija – SSSR, sindikati itd. (Bondžić, 2010).

U izdavačkoj delatnosti su dominirali prevodi sa ruskog, iz različitih oblasti, najčešće beletristike i marksističke literature, ali preko pojedinačnih izdanja i biblioteka kao što su „Nauka i život“, „Pedagoška biblioteka“, i sl., vršena je i popularizacija pojedinih grana sovjetske nauke (tehničke, poljoprivrede, biologije, itd.). (Bondžić 2010: 6)

Dnevna i periodična štampa imale su ključnu ulogu u propagiranju sovjetskih teorijskih i naučnih priloga. Podaci o dostignućima u oblasti nauke u Sovjetskom Savezu u ovim prilogima često su neopravdano i preveličavani. Ruski dom i Kolarčev univerzitet u Beogradu bili su posećeni od predavača iz Sovjetskog Saveza kao što su Boris V. Ognjev (Борис Владимирович Огнев), profesor medicine, Vadim I. Lisovski (Вадим Иванович Лисовский), profesor prava, i slavista Nikolaj Deržavin (Никола́й Севастья́нович Держа́вин). Kroz Jugoslaviju je u cilju naučnog istraživanja putovala i grupa sačinjena od etnologa, arheologa i istoričara iz Sovjetskog Saveza, profesora sa Moskovskog i Lenjingradskog univerziteta. Sa druge strane, u Jugoslaviji su se pravili spiskovi na kojima su se nalazili studenti i aspiranti izabrani za odlazak na studije i usavršavanje u Sovjetski Savez. Većina izabranih za odlazak u SSSR tokom 1946. i 1947. godine bili su članovi KPJ, uglavnom muškarci, zainteresovani više za prirodne i tehničke nego za društvene nauke (Bondžić 2010).

Na osnovu analize dokumenata iz arhiva Jugoslavije u periodu (neposredno) pre prekida političke, pa samim tim i naučne saradnje, u Jugoslaviji je primetno da je poželjan model naučne organizacije gotovo identičan organizaciji nauke u SSSR-u. Očigledno je da se teži tome da Savet Akademija nauka postane „Generalštab nauke“ (Ичичкава 2011):

[E]videncija naučnog, istraživačkog i umjetničkog rada u FNRJ treba da pripadne Akademijama nauka. *One treba da rukovode i budu nadzorni organi naučnog i umjetničkog rada u čitavoj zemlji.* Radi koordiniranja tog rada u čitavoj zemlji trebalo bi pri Saveznoj Vladi organizirati Savjet Akademija nauka u koji bi ušli delegati svih Akademija. Savjet Akademija bio bi: Savjetodavni organ Savezne Vlade u svim pitanjima naučnog i umjetničkog rada od saveznog značaja; Koordinacioni organ naučnog i umejtničkog rada svih triju Akademija; Organ preko kojeg će naša država biti zastupana pred međunarodnim naučnim i umjetničkim organizacijama. ... Savet opšti neposredno sa Predsedništvom Vlade i njegov se budžet nalazi u budžetu Predsedništva Vlade. ... Jugoslovenski Akademski Savet davao bi svoje mišljenje Saveznoj vladi o svim naučnim i stručnim pitanjima za koje je Saveznoj Vladi potrebno imati naučno i stručno mišljenje. Ali bi J. A. Savet bio dužan i pokretati pitanja pred Saveznom vladom o potrebi rešavanja kakvog problema važnog za narodni život ili o potrebi usavršavanja metoda rada ili popravljavanja nedostataka rada gde god ga ima. ... J. A. Savet će imati pod svojom upravom ili pod upravom naučnih saveta ili drugih tela koje on organizuje: institute, zavode i sl. ustanove. Iako su u određenoj meri u pitanju autonomna tela, ona se sada nalaze prvenstveno pod

opštim rukovodstvom Saveta. U granicama odobrenih budžeta oni imaju organizacionu i operativnu samostalnost; ali za celokupni rad odgovaraju Savetu. Svaka će naučna jedinica imati od Saveta propisani poslovnik.¹

Telo koje je u SSSR-u imalo ovako značajnu ulogu bila je Akademija nauka, koja je tridesetih godina dvadesetog veka prebačena iz Lenjingrada u Moskvu. Osim promene lokacije usledila je i promena njene uloge u skladu sa ideologijom marksizma-lenjinizma, a samim tim došlo je do organizovanja nauke u skladu sa principom demokratskog centralizma. Akademija nauka je, hijerarhijski gledano, postala ključna naučna institucija koja se nalazila pod direktnom jurisdikcijom Saveta narodnih komesara. Univerziteti i druge institucije bile su medijatori između Akademije nauka i društvenog života, dok je naučni rad (iako u određenoj meri autonoman) prvenstveno planiran i rukovođen od strane Akademije. Akademije saveznih republika predstavljale su afilijacije Akademije nauka SSSR. Cilj ovako centralizovane i planirane organizacije je bila koordinisanost naučnih institucija i usklađenost i saradnja „čiste“ nauke sa praksom. Na primer, zahvaljujući istraživanjima od strane hemičara u SSSR-u nastale su neke industrije (Guins 1953).

1163

Planiranje u socijalističkoj izgradnji Sovjetskog Saveza nije se zaustavilo samo na materijalno-ekonomskom sektoru. Ono je nužno moralo preći na duhovnu oblast, na oblast nauke i teorije. Stari odnos između teorije i prakse, između takozvane „čiste“ nauke i praktičnog života radikalno se izmijenio prije svega, teoriski naučni rad nije mogao ostati privatna stvar u rukama pojedinaca; njega je takođe trebalo postaviti na plansku, organizovanu osnovu i uključiti ga u opšti plan socijalističke izgradnje zemlje. Čitava mreža naučnih zavoda i ustanova širom cijele zemlje, sa ekipama stručnih umnih radnika, funkcioniše kao povezana, organizovana cjelina, sa zajedničkim ciljem podizanja produktivnih snaga zemlje. ... U isti mah nauka ostvaruje neslućeni polet. Porast sovjetske industrijalizacije omogućuje snažan razvitak fizičkih i hemijskih grana nauke. Razvitak socijalističke poljoprivrede, njene tehničke izgradnje u prostranim oblastima, po veličini ravnim čitavim državama evrope, uslovio je intenzivni polet bioloških nauka i poljoprivredne tehnike. (Gligić 1946: 6–7)

Neki od svetlih primera jugoslovenske nauke tokom perioda saradnje su Aleksandar Belić, lingvista, filolog i slavista i Pavle Savić, fizičar, predratni komunist, partizan, potpredsednik i poverenik za prosvetu Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) i član Vojne misije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u Moskvi. Belić, koji se školovao u Rusiji krajem devetnaestog veka, postao je i počasni profesor Moskovskog univerziteta „Lomonosov“. U periodu posleratne Jugoslavije, otvoreno se diveći nuci u SSSR, radio je na primeni iskustava koja je tamo stekao.

¹ Sastanak delegata triju akademija FNRJ, 1948, AJ-55, br. fascikle 1, br. jed. opisa 1.; AJ-55, br. fascikle 1, br. jed. opisa 2. *Kurziv dodat.*

[D]onet je zakon, osnovani su instituti, formulisani zadaci i ciljevi i započet intenzivan i razgranat naučno-istraživački rad, koji je blisko povezan sa zahtevima društva, države, privrede u okviru Prvog petogodišnjeg plana. (Bondžić 2010: 20)

Pavle Savić odlazi u Sovjetski Savez 1944. godine i započinje svoj naučno-istraživački rad u Institutu za fizičke probleme Akademije nauka SSSR, kao i saradnju sa njihovim istaknutim fizičarem Pjotrom L. Kapicom (Пётр Леонидович Капица) i njegovim saradnikom Aleksandrom J. Šalnikovim (Александр Иосифович Шальников). Predmet Savićevog zanimanja je bio problem tačnog helijuma na niskim temperaturama. Međutim, na poziv Josipa Broza Tita u oktobru 1944. godine Savić prekida svoj rad i vraća se u Jugoslaviju. On ponovo dolazi u Moskvu 1945. godine i biva izabran za starijeg naučnog saradnika Akademije nauka.

1164

Pored rezultata u naučnom radu i uspostavljanja veza sa sovjetskim naučnicima, Savić je uspeo da pridobije Kapicu da Institut i sovjetska vlada pruže pomoć u obuci kadrova, tehničkom materijalu, projektovanju i osnivanju Instituta za fiziku u Jugoslaviji. (Bondžić 2010: 21)

Sve ovo je uticalo i da se akademije nauka u FNRJ temeljno reorganizuju po sovjetskom modelu. Međutim, u junu te godine kontakti sa Sovjetskim Savezom su prekinuti. Povod je bila Rezolucija Informbiroa.

Liberalni zaokret

U rezoluciji Informbiroa Jugoslavija se, između ostalog, optužuje za nacionalističke tendencije. „Informacioni biro osuđuje ove antisovjetske koncepcije rukovodilaca KPJ, koje su nespojive s marksizmom-lenjinizmom i koje priliče samo nacionalistima“ (Rezolucija Informacionog biroa komunističkih partija o stanju u Komunističkoj partiji Jugoslavije, 28. juna 1948). Uloga koja se daje državi, kao bitnom elementu marksističko-lenjinističke strategije, pa makar ona bila i „proleterska“ i nominalno internacionalistički orijentisana, predstavlja važnu metu mnogih kritika koje su sa leva upućene ovoj ideologiji. Segment tih kritika odnosi se i na to da je svaka državna forma, bez obzira na proklamovanu ideologiju, inherentno nacionalistička (Rocker 1997). Ovaj oblik ustrojstva osim što održava klasne odnose u samom društvu, podrazumeva i dominaciju partikularnih interesa u međunarodnim odnosima. Prevlast ovih interesa može se videti upravo na primeru Jugoslavije i njenog prekida saradnje sa SSSR-om. Umesto da se potčini principu stroge hijerarhije, kao „poslušna sovjetska satelitska država“ (Krleža, 1969: 311), Jugoslavija se odmetnula od njegovog glavnog oslonca. Prema Josipu Brozu Titu politika koju je vodio Sovjetski savez pokazala se na delu kao „nesocijalistička, imperijalistička politika velike sile, politika zaštite i hegemonije ruskih

velikodržavnih interesa, maskirana interesima međunarodnog proleterijata“ (Josip Broz Tito VI kongres 1952 prema Imširović 1991: 53).

Ta politika svela je druge komunističke partije, sem jugoslovenske, na obične agenture Moskve i na, izuzimajući još donekle italijansku i francusku, politički beznačajne sekte. Ranije nezavisne istočnoevropske države pretvorene su u sovjetske kolonije, i to metodama i sredstvima koje su i vodeće kapitalističke sile već napustile. Vojnom silom i policijskom represijom azijskog tipa tzv. narodnim demokratijama nametnut je istovetan unutrašnji režim kao i u sovjetskom društvu, uz gubitak nacionalnog i državnog suvereniteta (Josip Broz Tito VI kongres 1952 prema Imširović 1991: 53).

Ovaj prekid se unutar komunističkog pokreta vidi kao revizija njegove politike, i reakcionarno pomeranje od marksističko-lenjinističke linije (Editorial Departments of Renmin Ribao (People's Daily) and Hongqi (Red Flag), 1963, internet).

Ovde je možda zanimljivo pomenuti razgovor iz Savićeve knjige (1978) između njega i Josipa Broza Tita, prilikom jedne diplomatske posete 1946. godine. Dok su Sovjeti jugoslovenskoj delegaciji predstavljali dostignuća komunističke nauke, Tito je, krišom od svojih domaćina, prišao Pavlu Saviću i došapnuo mu: „Hajde, Pajo, vrati se ti u zemlju da mi pravimo naš institut.“ (Savić, 1978: 306). Nakon čega je Savić napustio Moskvu i vratio se u Jugoslaviju u kojoj je ubrzo počela da se proklamuje suštinski liberalna ideja „suvereniteta nauke“ (Ristić, 2013: 342). Ta ideja podrazumeva samobitnost nauke, odnosno njenu nezavisnost od spoljnih, društvenih uticaja. Prema marksističkoj filozofiji uloga nauke na ovaj način postaje beg od svakodnevne stvarnosti ili puko licemerje. Radi se o tome da je u kapitalističkim društvima, zbog ekonomski zavisnog položaja naučnog radnika u odnosu na njegovog gazdu, na ovaj način nemoguće izbeći to da se nauka koristi za interese koji su u suprotnosti sa društvenim progresom (Bernal 1939).

Mada Jugoslavija u tom periodu nije bila klasično kapitalističko društvo, ova kvo shvatanje nauke nesumnjivo se kosi sa marksističkim stavovima. Klasični marksizam vidi nauku kao dinamičnu, istorijsku pojavu čiji položaj i uloga zavise od materijalnih društvenih odnosa, pa samim tim ideja o njenoj samobitnosti, osim što je neostvariva, unosi konfuziju onemogućavajući racionalnu organizaciju naučne zajednice (Bernal 1939). Takođe, zanemarujući i nepromišljajući socijalnu važnost nauke, olakšava se njena zloupotreba, što predstavlja dodatnu opasnost po samo društvo.

Isto tako vredi obratiti pažnju i na borbu za obrazovanje u Jugoslaviji nakon rata. Preduslov naučnog, kulturnog, društvenog, ekonomskog i političkog napretka u FNRJ bila je i borba za suzbijanje nepismenosti. Potrebno je bilo obračunati se sa predrasudama, sumnjama i strahovima, koje drže ljude u

stanju međusobne otuđenosti u feudalnim i kapitalističkim društvenim sistemima (Bernal 1954/1969).

Lakše je držati u pokornosti ljude zaplašene „strahom božjim“, ljude koji i bolest, i pomor, i glad, i rat smatraju kaznom uvrijedenog i razgnjevljenog božanstva zbog ljudskih grijehova. Nauka i njena primjena za dobro čovjeka krčila je put teškom mukom. Ako je neki pronalazak i bio upotrebljen u borbi protiv prirodnih sila, to su povlašćeni slojevi zadržavali samo za sebe, kao i sva ostala zemaljska dobra. (Gligić 1946: 10)

1166

U FNRJ i u SSSR radilo se na tome da znanje bude dostupno svima bez obzira na pol, godine i društveni položaj. U kapitalizmu većina stanovnika bila je obrazovana samo u domenu pružanja usluga samom sistemu. Visoko obrazovanje bilo je uglavnom rezervisano samo za vladajuću klasu. Za razliku od kapitalističkog sistema obrazovanja, sistem obrazovanja u FNRJ i SSSR vodio se Lenjinovom (Владимир Ильич Ульянов Ленин) tezom da „[s]vaka kuvarica mora da zna da upravlja državom“ (Lenjin prema Bernal 1954/1969: 1188). Samim tim nije neobično što je u FNRJ datum njegovog rođenja 22. april. proglašen danom borbe za suzbijanje nepismenosti (Bondžić 2010). Prema podacima Saveta za nauku i kulturu FNRJ (1952) od 1945. do 1950. godine u Jugoslaviji je opismenjeno oko 1.901.287 lica, što je, usled teške situacije nakon rata, predstavljalo veliki uspeh.

Međutim, iz statističkih podataka je zaključivano da se rad analfabetskih tečajeva kretao uzlaznom linijom do 1948. godine, kada je doživio vrhunac i počeo da opada i krajem 40-ih jenjava. Uočavano je da je efikasnost tečajeva opala sa početnih skoro 70% na svega 50% 1949. U izvorima i literaturi iznošeni su različiti razlozi tog jenjanja: smatrano je da je opadao početni entuzijazam; da je u početku opismenjeno mlađe stanovništvo koje je imalo veću ličnu motivaciju za uključivanje u društveni i privredni život; da je dolazilo na red starije stanovništvo kojem opismenjavanje nije davalo velike mogućnosti za društveno napredovanje; da je privreda posustajala; nerazvijeni školski sistem je ostavljao nove nepismene, itd. (Bogavac 1980, 51–55; Dimić 1988, 133; Doknić, Petrović, Hofman 2009, knj. I: 326–327). Smatrano je da je u suštini do takvog razvoja događaja doveo sukob sa Informbiroom i SSSR-om 1948. godine. (Bondžić 2010: 100)

Ovakve tendencije – posebno u kontekstu hladnoratovskih odnosa – predstavljaju zaokret od ideja marksizma-lenjinizma. Karakter tog zaokreta na vojnom nivou najbolje se vidi u formiranju brane od sovjeta – Balkanskog pakta, 1953. godine. Ovaj pakt, formiran od dve države članice NATO – Grčke i Turske – i navodno nezavisne Jugoslavije, omogućio je jugoslovenskom režimu da obezbedi operativnu saradnju sa NATO bez formalnog pristupanja tom savezu.

Nesumnjivo je da je ovaj politički zaokret doprineo dizanju kvaliteta života stanovnika Jugoslavije. U početku je ono bazirano na velikoj pomoći

zapadnih sila, a kasnije na profitiranju iz balansirano i u nekim segmentima zaista nezavisnog položaja države na međunarodnom planu (Unkovski-Korica 2016) Naučnici i studenti u Jugoslaviji mogli su da se usavršavaju i školuju širom zapadnog sveta, jer su tamo svuda bili dobrodošli. Pedesetih godina dvadesetog veka, oko 440 nuklearnih naučnika i inženjera je otišlo na usavršavanje u inostranstvo. Većina ovih stručnjaka se nakon obuke vratila u zemlju. Među povratnicima su se nalazile i veličine svetskog nivoa, poput nuklearnog stručnjaka Dragoslava Popovića. On se uprkos tome što mu je kao vrsnom znalcu ponuđen stalan posao u Norveškoj, vratio u Jugoslaviju, kako bi radio na Institutu za nuklearne nauke „Vinča“ (Hymans 2012).

Što se ekonomija u većoj meri integrisala u svetsko tržište, to se kasnija kompetitivna logika unutar Jugoslavije otvorenije ispoljavala, izazivajući pri tom trvenje među radnicima, dovodeći u pitanje legitimnost vladajućih aparata. (Unkovski-Korica 2016: 13)

Jedan od primera za jačanje liberalnih tendencija u Jugoslaviji njenim uplivom u tržišnu ekonomiju jeste upravo i nauka, odnosno promene koje su se u njenoj organizaciji odigrale u skladu sa ovim ekonomskim zaokretom. Na sastanku uprave Akademskog saveta FNRJ 1959. godine odlučeno je da Savet Akademija nauka prestane da rukovodi i bude nadzorni organi naučnog i umetničkog rada, i da savetuje i analizira naučna pitanja za Saveznu vladu. Drugim rečima, on više nije „Generalštab nauke“, kako je predviđeno marksističko-lenjinističkom ideologijom u Sovjetskom savezu (Ичи́кава 2011), na koji se na sastanku predstavnika triju Akademija 1948. FNRJ još uvek ugledala. Savetu Akademija nauka ostaje samo uloga prezentacije u inostranstvu i koordiniranja između akademija, od kojih će dobrim delom zavisiti i njegovo finansiranje². Na sastanku je odlučeno i da se radi finansiranja izvođenja naučnih poslova Savet Akademija nauka treba obratiti Saveznom savetu za naučni rad. Dakle, više se ne podrazumeva da će svi poslovi biti finansirani iz saveznog budžeta (što je 1948. bilo odlučeno na sastanku uprave sve tri Akademije). Takođe odlučeno je da u finansiranju učestvuju i same Akademije nauka.

Za održavanje aparata i administracije Saveta akademija nauka FNRJ svaka od akademija izdvaja sredstva (0, 5 od svog budžeta svaka). Savezni organi takođe će dodeljivati određena sredstva za održavanje Saveta (1/4).³

Savet je prestao da bude glavno telo u organizaciji nauke, odustao je od svoje uloge savetodavnog organa Savezne vlade, i izgubio je finansijsku nezavisnost. Jedna od posledica lišavanja Saveta moći, ukidanjem njegovih primarnih funkcija, smanjivanjem obima zadataka i stavljanja u podređeni položaj,

2 AJ-55, br. fascikle 14, br. jed. opisa 77.

3 AJ-55, br. fascikle 14, br. jed. opisa 77.

jeste i atomizacija u samoj organizaciji naučne delatnosti. Ova atomizacija je dobar primer toga kako promene u ekonomskoj bazi utiču na nauku. Odustajanje od planske ekonomije i prihvatanje tržišta dovodi do promene i u naučnoj politici, usmeravajući samu nauku u pravcu „suverenosti“, dakle u pravcu liberalnog shvatanja pozicije nauke u društvu.

Zaključak

O odnosu političkih ideologija i sistema obrazovanja i nauke najbolje se uči „na primerima onih društava gdje dinamičnost situacije slobodno dolazi do izražaja“ (Ben-David, 1986: 223). Odnosi FNRJ i SSSR u datom istorijskom i geopolitičkom kontekstu predstavljaju jedan takav slučaj, nesumnjivo vredan, kada je u pitanju uloga i organizacija nauke u društvu. Razmatranje ovog pitanja je od neprocenjive važnosti za budućnost, jer ispravno razumevanje tog odnosa nesumnjivo doprinosi uvećanju naučnog znanja, koje nesporno igra veliku ulogu u transformaciji čovekovog života i njegovog pogleda na svet.

1168

Njezin utjecaj započeo je s napuštanjem biblijske i klasične astronomije, koja je Zemlju stavljala u središte svemira, i nastavio se sa odbacivanjem shvaćanja o postanku Zemlje i čovjeka. Utjecaj je znanosti možda danas najjači zbog sve uspješnijeg liječenja bolesti; ona tako uklanja jedan od stalnih izvora strahovanja i nadanja oko kojih su se isprepletala razna vjerovanja. Znanost je također odgovorna za stvaranje moćnog oruđa kojim se iskorištava energija i mijenja prirodna okolina; *stalni strah od bolesti zamjenio je novi strah od potpunog uništenja čovječanstva, ali i nada u ovladavanje svemirrom i čovjekovim nasljednim osobinama.* (Ben-David 1986: 224, *kurziv dodat*)

Pomenuti strah i nadu, kada je uloga nauke u pitanju, jedino je ispravno sagleđati u kontekstu političkih ideologija i njihove međusobne borbe. Politička ideologija koja ima hegemoniju je ta koja ima zadnju reč kada su položaj i uloga nauke u društvu u pitanju. Na primeru razmatranog odnosa FNRJ i SSSR stekli smo uvid u posledice koje po položaj i ulogu nauke u jugoslovenskom društvu imaju dva suprotstavljena svetska ekonomsko-politička sistema tog perioda, kapitalizam i državni socijalizam. Jugoslovensko pomeranje ka tržišnoj, nasuprot planskoj ekonomiji, nesumnjivo je na praktičnom nivou uticalo na položaj i ulogu nauke u jugoslovenskom društvu, kao i na obrazovni sistem. Procenat opismenjenih se smanjio. Došlo je do atomizacije naučne organizacije, i nastupio je proces njenog udaljavanja od prakse. Zastupnici liberalnih stavova u domenu naučne politike uvek će insistirati na suverenitetu, tvrdeći da je on, naročito kada je nauka u pitanju, neophodan uslov za njen razvoj; kao i to da nauka ne treba da bude „sluškinja društva“, kako se netačno predstavlja marksistički pogled na ulogu nauke u društvu. Međutim, „suverenitet“ koji prema liberalnim teoretičarima pripada nauci, očigledno postoji samo na papiru. On u praksi podrazumeva ništa drugo

nego (u manjoj ili većoj meri) podređenost naučnih, kao i obrazovnih potreba, tržištu (Mikulinski, Richta ed. 1983).

Međutim, kako se nauka pod uticajem liberalne ideologije udaljava od društvenih potreba, a naučnici od društvenog angažmana, sama nauka gubi kontakt sa dinamikom društvene stvarnosti, pa samim tim njena uloga u raščaravanju sveta, kao i sopstvene uloge u njemu, u znatnoj meri slabi. Vođeni principima nepostojeće suverenosti i vrednosne neutralnosti naučnici završavaju u zabludi da je moguće i poželjno birati između društvene angažovanosti i naučne istine; a birajući istinu, njihov politički „neangažman“ pretvara nauku u sluškinju tržišta, poziciju koja je često košta upravo naučne istine. Ipak, istorija je pokazala da i nekritičko zastupanje naučne politike državno-socijalističkih društvenih uređenja takođe nije srećno rešenje, budući da ni ona, iz čitavog niza razloga, nisu bila lišena zloupotrebe nauke u dnevno-političke svrhe. Ovde nam je prvenstvena namera da na primeru naučne politike FNRJ analiziramo neke efekte upliva i širenja elemenata liberalne ideologije, koji su vodili napuštanju do tada vladajuće marksističko-lenjiniističke ideologije, te otvaranju prostora za novu vladajuću paradigmu – Titoizam. Namera nam je da pomognemo sagledavanje uloga nauke u različitim društvenim uređenjima, i da pružimo još jednu perspektivu na prirodu odnosa prema nauci koju sa sobom nosi ideologija hladnoratovskog pobednika.

1169

Nameće se zaključak da, ukoliko krećemo od namere da nauka treba da ostane važna progresivna sila u transformisanju civilizacije, postaje neophodno među naučnim delatnicima proširiti svest o socijalnim implikacijama njihovog rada, kao i potrebi da se položaj i organizacija nauke promene. Kristališe se stav da „vrednosno-neutralna“ i „suverena“ nauka zapravo ne postoji, te da ideologija prožima sva društvena polja, pa i naučno-obrazovno (Altiser 2009). Možda je onda moguće zaključiti da je nauci upravo potrebna hegemonija političke ideologije koja bi joj omogućila da ostvari svoje potencijale i ne završi kao puko oruđe u rukama manjine koja ima moć. Ona mora biti vodeća stvaralačka snaga čitavog društva, čemu na putu u ovom trenutku očigledno stoje problematično postavljeni društveni odnosi i eskapizam naučne zajednice.

Neobjavljeni izvori:

Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 55 Savet akademija nauka i umetnosti SFRJ 1948–1972.

Objavljeni izvori:

Rezolucija Informacionog biroa komunističkih partija o stanju u Komunističkoj partiji Jugoslavije: Informacioni biro komunističkih i radničkih partija, 28. juna 1948.

Literatura:

- Altiser, Luj (2009), *Ideologija i državni ideološki aparati*, Loznica: Karpos.
- Ben-David, Jozef (1986), *Uloga znanstvenika u društvu*, Zagreb: Školska knjiga.
- Bernal, John Desmond (1952), *Marx and Science*, New York: International Publishers.
- Bernal, John Desmond (1939), *The Social Function of Science, Third Edition*. Cambridge: M.I.T.
- Bernal, John Desmond (1954/1969d), *Science in History, Vol 4: The Social Sciences: Conclusion, Third Edition*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Bondžić, Dragomir (2010), „Naučna saradnja Jugoslavije i Sovjetskog Saveza: 1944–1947“, u Aleksandar Životić (prir.), *Oslobođenje Beograda 1944*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, str. 357–381.
- Bondžić, Dragomir (2010), „Opismenjavanje u Jugoslaviji i Srbiji u periodu 1945–1950: nasleđe, ciljevi, tok, rezultati i nedostaci“, *Andragoške studije* 1: 91–110.
- Editorial Departments of Renmin Ribao (People's Daily) and Hongqi (Red Flag) (1963), „Is Yugoslavia a socialist country“, (internet) dostupno na: <<https://www.marxists.org/history/international/comintern/sino-soviet-split/cpc/yugoslavia.htm>> (pristupljeno 15.02.2017).
- Gligić, Vojin (1946), *Borci za bolju berbu i žetvu*, Sarajevo: Svjetlost.
- Guins, George (1953), „The Academy of Sciences of the U.S.S.R.“, *The Russian Review*, Vol. 12, No. 4: 269–278.
- Hymans, Jacques (2012), *Achieving Nuclear Ambitions: Scientists, Politicians, and Proliferation*, New York: Cambridge University Press.
- Ичкава, Хироши (2011), Генштаб науки: Впецторнее исследование Россииской Сoветской Россииской Академии наук, *Цборник стамеу* т.1.
- Imširović, Jelka (1991), *Od staljinizma do samoupravnog nacionalizma*, Beograd: Centar za filozofiju i društvenu teoriju.
- Mikulinski, Semyon Romanovich, Richta Radovan (1983), *Socialism and Science*, Prague: Academia.
- Krementsov, Nikolai (1997), *Stalinist Science*, New York: Princeton University Press.
- Krleža Miroslav (1969), *Enciklopedija Leksikografskog Zavoda III. svezak – Heliodor – Lagerlof*, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- Ristić, Adrijana (2013), „Nauka u službi države u periodu centralizovane državne uprave i odraz njihovog odnosa u štampi 1945–1953“, u Dimitrijević, Bojana (prir.), *Nauka i svet: tematski zbornik radova*. Niš: Filološki fakultet Univerziteta u Nišu, str. 341–351.
- Rocker, Rudolf (1997), *Nationalism and Culture*, Montreal : Black Rose Books.
- Savić, Pavle (1978), *Nauka i društvo*, Beograd: Srpska književna zadruga.
- Savet za nauku i kulturu Vlade FNRJ (1952), *Školstvo u FNR Jugoslaviji: 1945–1951*. Beograd: Saveta za nauku i kulturu Vlade FNRJ.
- Unkovski-Korica, Vladimir (2016), *The Economic Struggle for Power in Tito's Yugoslavia: From World War II to Non-Alignment*. London-New York: I.B.Tauris.

Maja Korolija

Relation of Science and Political Ideology with Examples from
Science and Education Field in Relations between USSR and FPRY

Abstract

Our intention is to consider the relation between science and political ideology in the case of the dynamics of the relation between the FPRY and the USSR, i.e. their science policies. In that sense, we will analyze the history of cooperation and the practical consequences of the break in 1948, in the field of the educational and scientific system of the FPRY, while considering economic and political transformation in context of the Cold War. We will show that in the scientific field in the FPRY, a transformation has also begun in accordance with this liberal turn, which in ideological terms led the society to the new ruling paradigm – Titoism. In relation to the previous, Marxist-Leninist position – due to which Yugoslavia, in terms of science policy and organization of science, as well as other fields, was modeled after USSR – the focus now has been moved from the thesis of interweaving science and social needs to the idea of „sovereignty“ of science. Tangible consequences of the influence of these liberal ideological elements in science and the educational system were a departure from social problems and atomization of scientific organization, while in the educational field, among other things, a decrease in the literacy rate is noted. Through this analyses of the scientific and educational social position in the context of these political changes, the conclusion can be drawn that this field, just like other social fields, was more or less subordinated to the market needs.

1171

Key words: Science, Science policy, Political ideology, Yugoslav Academic Council, FPRY, USSR.